



EGY KÉP TALÁNYAI

(Kondor Béla: *A szentek bevonulása a városba*, (1971–72, olaj, vászon. 176×376 cm) *The saints are goin'* – felirat a képen, (1958-tól Louis Armstrong jazzesített gospeljének címe.)

A *szentek bevonulása a városba* c. kép (Kondor képfilozófiáját összefoglaló műve) azért is izgalmas talány, mert annak idején csak a visszautasításig jutott el. Bár az elemzők nagyrészt elfogadták a kép címéből következő liturgikus-bibliái magyarázatot, a visszautasító átlátott a szitán: a kép rejtetten szatirizáló textúráján. Ami ki-figurázta a megrendelő elveit, „szentjeit”, sőt a rendszer gyakorlatát. De mi ebben a képben a szatíra, sőt gúny? – erre keresek válaszokat, részint a hermeneutika eszközeivel, részint a kép narratívájának továbbgondolásával – olykor konfabulálva, azaz túllépve a hermeneutika határait.

A kép méreteinél fogva rendkívüli, a Kereskedelmi Kamara megrendelése volt, az Kosuth tér sarkán épülő székház lobbyjába készült, gobelinnek indult – végül, mivel nem vették át –, falikép lett belőle. És egyben a kondori életmű utolsó, összefoglaló alkotása. Megkísérlem a kép lehetséges értelmezéseit, számomra rejtvénytűszerű, talányos jelentéseit egymásra vetíteni. Mert ez a kép többértelműséggel játszik, itt szinte semmi sem egyértelmű. Mint ahogy az ide idézett Armstrong-gospel strófái is többértelműek. Ráadásul ez a gospel cseppet sem „ártatlan”, templomi ének, inkább vad és pusztulást ígérő: már a második versszakban olvasható: „*when the stars fall from the sky*”, aztán meg „*when the moon turns red with blood*”, és végül „*when the fire begins to blaze.*” Miért esnek csillagok az égből? Honnan a véres Hold, és milyen tűz lángol? – csupa apokaliptikus utalás, miközben a zene rockritmusban – mondanám: vidáman – ismétli magát. (Bár tudom, hogy ennek a gospelnek nincs fix változata, amit idézek, egyik a sok közül...) Ezek a sorok elég apokaliptikusak, és mivel Kondor ezt választotta, ez sok mindenről árulkodik. Megértem, hogy a Kereskedelmi Kamara nem fogadta el – illetve, csodálom, hogy volt olyan „szem”, ami megsejtette a gúnyt, hogy a szentek nem is annyira szentek – észrevette a groteszk vidámságot a gyászmenetben, vagyis hogy nekik, szakmájukat illetően, vállalhatatlan ez a kép.

Mi van a képen?

Első ránézésre karneváli menet, egy-két kalapból ítélve reneszánsz figurák (Canalettonál láttam ilyen kalapot.) Nem biztos, hogy velencei ez a menet, mint ahogy az sem az, hogy



karneváli ez a vonulás. De sokan tömörülnek a főpap (püspök?) mögé. A vonulás a kép baloldali kétharmadát foglalja el – páncélos lovas, püspök, bohóc és két kürtös mennek a nyitott kapu felé, melyen keresztül (és ami mögött) a város házai látszanak – a kapun túl még egy kisebb, zöld színű kapu is látszik.

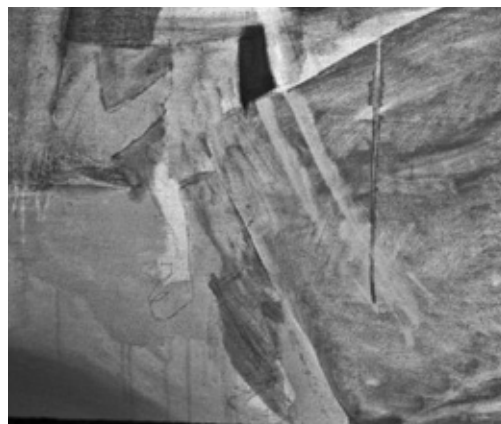
Ami azonnal feltűnik, az az első kürtös, illetve püspök és a kapu között fekvő alak. Az 1972-es II. sz. színes vázlaton ez egy emberi figurának látszik – nő?, férfi?, nem tudni. Kinyújtott kezei a kapu felé nyúlnak, lábai kapálóznak – de alul-felül mintha egy koporsó fedele zárulna rá, és a figura ez ellen tiltakozna. „Csak a testemen keresztül!”, mondaná, de akik temetnék, azoknak útjában van. Ahhoz, hogy a Szentek bevonulhassanak, koporsóba kell nyomni ezt a valakit. A végleges pannón ez az egyértelmű figura már nem látszik. Rácz István értelmezésében a végleges képen a Jónás-motívum: hajó, hal, Jónás látható (*Ikarusz*, 2006). Ebben az értelmezésben Jónás épp kimászik a halból, de halszerű alak dominál a képen, alatta egy zöld-lila vágat – ez lenne a hajó? Őket a tenger dobta ki, ide a kapu elé – de akadálynak?, a szentek elé?, figyelmeztetésként a Városnak?, vagy útmutatónak a néző számára?

A Jónás/Cet figura a kép egyik fő talánya: ketten a vászon egyharmadát foglalják el, funkciójuk és megjelenésük egyaránt rejtélyes. A figura – pontosan nem vehető ki – a kapu előtt fekszik, mintegy feltartóztatva a menetet. Ne menjenek be a szentek – egyelőre hagyom, hogy miért ez az akadályozás. (Lehet, hogy a városlakók félelmükben menekülnek, ez látszik a falon túl?); a bibliai Jónás az erkölcsi romlás ellen volt hivatva prédikálni, most meg a „szenteket” akarja móresre tanítani – íme, az első talányos vagy paradox képsituáció. És a vonulók nem is bánnak Jónással kesztyűs kézzel: a Szenteket vezető püspök előtt takarásban, egy meztelen láb rúgna a cetbe, a menet itt elakadni látszik, guruljon már odébb ez a döglött hal és tartozéka. Ugyanakkor a Cet (ha az egyáltalán) alsó végétől kilóg két cipős láb – feltehetően Jónásé...

1. képrészlet: Jónás cipős lába kilóg a Cetből

A nyitott kapu jobb oldalán Szent Péter glóriás alakja – kulcs a kezében, figurája szinte beleolvad a kapupillérbe, csak lába-cipője lóg ki a vörös falból, illetve alig kivehetően glóriája, ami felhívja rá a figyelmet. Ugyanakkor hasán egy másik kulcs is látható (ha az kulcs...). Lehet, hogy ez a Város titkos részének kulcsa?

Péter kinyitotta a kaput, félreáll, a többi nem rá tartozik. (Kondor másik ábrázolásában – a *Kulcsos ember* c. képen – Péter nem biblikus alak: inkább börtönőr egy rácsos térben, nem passzol ide...)



2. képrészlet: Álarcos szentek(?) – különösen balról a második kalapos figura

A kapu megosztja a képet: akik benn vannak, apró Kondor-szerű pálcikaemberek valami elől menekülnek. A kapu bal oldalán egy kíváncsi arc, kezével kapaszkodik a pillérbe, mint aki kíváncsi, mi lesz e vonulásban, aztán ha balhé alakul, eltűnik ő is. A kapu előtti, fekvő, a tengerből odavetett figura védené a várost – a „szentek” azonban a kürtök hangját követve zavartalanul menetelnek. Nem vitás, hogy bemennek. Örömet vagy világvéget hoznak? Városba érkeznek, vagy a mennyországba? Foglalni jönnek, vagy bűnöktől mentesülni érkeznek? Mert már az is kérdéses, hogy mi ez a város? Pláne, hogy a város fölé, a kép legtetetjén repróról kivehetetlenül „Heaven” szót látsz felírva... Mindenütt ez az ironikus többértelműség.

*Kik ezek a szentek, akik itt vonulnak? Egyik-másik lépegető fején látszik valami glóriaszerrűség, vörös, zöld, ill. torzult sárga színben. Ám feltűnő, hogy az alakok arca nem látszik: álarcot viselnek. A bal oldali legelső figuránál látható, hogy az álarc kissé elmozdul, sejteti a mögötte lévő igazi arcot. Ami egyfelől – lévén egy velencei vonulás – még érthető. A többiek takarásban, vagy fehér álarcot látunk, vagy, mint a páncélos vitéz esetében, a sisakredőny takarja az arcot; a csoportot vezető püspök pedig lehajtja a fejét, az ő arca sem látszik. Arctalanok. Pedig az ikon-hagyomány szerint a szentek ábrázolásában az arc és szem a legfontosabb látványkellék, amit meg kell mutatni. Itt viszont épp ez van elfedve. Már gyanakszik az ember: ezek nem igazi, legfeljebb álruhás szentek... Kondor egyébként festett szenteket – pl. ld. a *Négy szent* (1958) c. képét –, az sem hagyományos liturgikus ábrázolat, de ott a szentek mutatják arcukat. Ezen a pannón kétértelmű a megmutatkozás.*

Első feltételezésem, hogy az érkezők azért álcázzák magukat, mert nem is szentek. Az egyik figura pl. zsákot cipel, mint a rablók. Körötte markolásra kész kezek látszanak. (Kondor kedvenc szétnyitott ujjaival.) Álszentek vonulnak be a városba? A kép satirizál? Inkább azt mondanám, hogy az egésznek kettős jelentése van: egyik a direkt narratíva, tehát az *armstrongi blues* által sugallt szentek vonulása. A másik jelentés – ami bele van írva a lát-



szólagosba –, hogy álarcos figurák jönnek, kapzsi kezekkel, zsákokkal. (Legalább tíz marcolászó kezét számolok össze...) Ezeket a maszkos, szentruhába öltözött gengsztereket kíséri az előtér kiemelt figurája, a rozsdaszín szemű fekete macska, a középkori mitológiában a Sátán egyik szimbóluma. A két jelentés egybe van írva. Fontos ez a titkos, feltűnés nélküli transzfiguráció: a *Jelenések*-beli angyalok helyett a harsonák egy földi csapat kezébe kerültek, angyalokból álruhás rablók lettek – ők mehetnek a városba. Valószínűnek tartom, hogy a szentek – álszentek, vagyis a kifigurázást vette észre a képet visszaautósító szakértő, a Kereskedelemi Kamara bizottsága: ne gúnyolják a kereskedő népséget, illetve üzletünket...)

Még mindig a szenteknél: miért jönnek csoportban? A szentek a hagiográfia szerint magányos lények. Nem csupán az oszlopos szentek állnak egyedül, de a többiek is – legfeljebb a biblia szerzői (Máté, Márk, Lukács stb.) jönnek össze, legalábbis ikonografikus hagyományban. Egyébként magányosak, mert nekik mindegyiküknek külön vonalon van kapcsolatuk az Istennel. Most meg csapatba verődtek: nagyon gyanús, mintha ez is azt igazolná, hogy ez egy geng, most fogják bevenni a várost. *Álszentek összeesküvése*, mondanám Bulgakov drámacímével.

A vonulás apokaliptikus. (Az armstrongi blues a *Jelenések könyvére* utal...) Itt pedig már érvényes a negyedik harsona üzenete: a bevonulás sötét éjben történik – innen a kép fekete háttere (alapszíne): a Nap és a Hold már eltűnt, és sötétség borult a Földre. Az ég koromfekete, vége van a bulinak. A kép alaptónusa a rémület eluralkodása. De a „szentek” tudják az utat és vonulnak. (Armstrong szövegében még keményebb a világvége üzenet: ott „véreznek a csillagok”, és tűz is van (*when the fire begins to blaze...*) Az én értelmezésemben a szentek ebből az apokalipszisből menekülnek a városba, elfoglalni és lerabolni, vagy csak életet nyerni a bűnök után – ki tudja? Vagyis újabb talány: a világvége elől menekülnek, vagy a világvégét hozzák a városra? Bármint is van: az apokaliptikus alaptónus – mint említettem – tagadhatatlan.

A *Jelenések könyve* második – itt is szereplő – harsonája arról tudósít, hogy kiszáradnak a tengerek és folyók – a képen az alsó kék csík mutatja a tenger maradványát, ebből a vízből támad az a lény – hal és/vagy Jónás –, aki elzárna a városba vezető utat, aki keresztbe fekszik a kapu előtt. Akadályozni akarná a „szentek” bevonulását. Másképp fogalmazva: a Város védelme egyedül csak rá maradt. Mert Szent Péter hagyja az egész cirkuszt megtörténni, kinyitotta a kaput és most félreáll – a túlerővel szemben nincs ereje. A tengerből kivetett hal/Jónás az egyedüli ellenálló.

A „maradvány tenger” felett fehér hullámzó felhőt látsz a bal kerettől a jobb keretig, és a szentek ezen a felhőn gyalognak. Az Ég és a tenger összeér... a történet kétértelmű térben zajlik, a Föld – a *Jelenések könyve* értelmében – már kipusztult. Marad az ég, (Heaven, ismét), a víz és a város, a megváltottak lakhelye. (Mennyei Jeruzsálem?) Ennek a városnak kapuját nyitotta meg Szent Péter, és a partra vetett hal ezt a várost igyekszik megvédeni a csapat belépésétől.

Egy másik értelmezésben az is lehet, hogy ez egy normál város, hiszen a *Mennyei Jeruzsálemben* nincs templom, itt meg egy kéttornyút is látunk. A házak viszont kocka alakúak, ahogy a Mennyei Jeruzsálem is kocka. A torony mellett, az egyik ház tetején egy figura ül, „gondolkodó” pózban. Egy újabb, többértelmű dimenzió. Ki gondolkozik itt, a történet résztvevője, vagy a néző jelenének képviselője?

A vonulást vezető püspök takarásában egy másik – sötét-fekete figura áll, ő fújja a negyedik (vagy a hetedik) harsonát. Groteszk utalás: már az isteni harsonát is kisajátították az álszentek, állogvágok, a Sátán kíséretét alkotó hatalmasok.

A városlakók menekülnek: kapu nyitva, az isten se állítja meg az álarcosok „vidám” menetét. De ez a menekülés sem egyértelmű. Mikor végre élőben láttam a képet – a Kiscelli Múzeumot renoválják, engedéllyel tudtam közelről vizsgálni –, azt kellett látnom, hogy egy menekülő, apró pálcikaember már a földön halódik, a másikat pedig egy mini angyal (szárnyas lény) üldözi... Hoppá! A városban belül vannak jó és rossz emberek?



„Isten meghalt” – ebből a nietzschei szituációból, egy kvázi világvégéből jön a csoport. (Az utalás nem erőltetett: Kondor ismerte Nietzschét, tudott az „isten meghalt” tragédiájáról...) A képen a szereplő „szentek” a sötétségéből jönnek, merthogy a világvége után is van élet: ők pedig az *isten utáni* világ urai. Jónás ugyan kibújik a cetből – ez sem egyértelmű: lába kilóg, mintha vissza akarna bújni, feje nem látszik. Lehet, hogy hirdeté a rábízott Igét, de a szentnek öltözött gengszterek elsöprik. A Napot már lelopták az égről. A *János jelenések*-ben még az angyalok fújják az ítéletet, itt már lenyúlták a harsonáikat, és a „szentek” fújják az armstrongi gospelt.

Ha Isten meghalt, mi marad a szenteknek? Munkanélküliség, vagy gengszterkedés – át se kell öltözniük. Így lesznek a halál utáni világ urai. Nem az a világvége, hogy minden elsötétül, hogy nincs Hold az égen, hogy kiszárad a tenger, hanem hogy mindez vidám, mondhatnám, egy karnevál jegyében táncolódik. Jónás szegény – aki még az „Isten meghalt” szituáció előtt került a nagy halba – most bújna vissza a cetbe, de a hal már ki van filézve... A kép végső ironiája, hogy minden olyan, mintha semmi se történt volna: jönnek a szentek és mennek a városba – mi van ebben furcsa? Az álarcoskodás nem feltűnő: az egész, mint egy körmenet, békés, talán vidám. De mit akarnak? Jövetelük célja tán átvenni a hatalmat, idézőjeles „szentek városát” – új menedéket – alapítani. A szándék és terv nincs rajta a képen, de a vidámság – illetve: egyes álarcok fél-takarásában a sunyiság – ott van. Lehet, hogy ők is menekülnek a világvége elől. Mi szükség van a világvégén szentekre? De épp ez a bajom: minek ez a szent csindradratta? Akár örülnek, akár harci kürtöt fújják – egyik sem szokásuk. A kép a hazugság diadalmenete.

De mi ez a város? És mi lesz, ha az álszentek beérnek a városba? Ez a kép legtalányosabb kérdése. Miért akarják most csapatként elfoglalni? Lehet persze, hogy békét és megszentelődést hoznak, ez is benne van a pakliban. De számomra valószínűbb a menekülő szentek kétes indulata. A város megszenteléséhez kell páncélos-kardos vitéz? Velencei kalmár? Trombitás angyal? Meg összesereglés? Nyilván nem kell, ezért elvettem eddigi feltételezésem: a városban nem (vagy nemcsak) az érkező szentek elől futnak rejtőzni a lakók.

Mástól félnek, az érkező „álszentekről” talán nem is tudnak. A városban *egy fekete angyal* üldöz egy férfit, a másik már földön fetreng. A harmadik angyalt a templom melletti széken ülő, gondolkodó férfi előtt látod – sötétkék, szárnyas lény –, olyan, mint a pálcikaembereket elfogó angyal, de itt egy „bukó angyalt” láthatsz: kezei égnek, szárnya lekonyul, ennek vége van. Itt már angyal nem képes segíteni? (csak rendőrként funkcionálhat...?) –, amit csak feltételezek, mert van itt kétségbeesett angyal is... De a rendőrködés mégis csak apokrif felkiáltójel a mennyei seregeket illetően.

3. képrészlet: A városban – a kapun túl – fekete angyal üldöz pálcikaembert, társa már halott.

De itt mutatkozik meg a kép legrejtelmesebb figurája: két hatalmas, de alig kivethető (fehér) kéz nyúl a város felé: mindkét kéz hívogat. Kivé ez a pálcikaembereknél, sőt az ülő (gondolkodó) alaknál is nagyságrendileg nagyobb két kéz? Milyen szerepe a városban a kétféle angyalnak – *feketék* üldöznek, a *fehér kezű* angyal (ha egyáltalán az) menekítene azo-



kat, akik megérdemlik? Vagy a Gondolkodó képzelet, e képzet kivetítése az, amit a néző lát? Valószínűbbnek tartom, hogy a két fehér, kinyújtott – hívogató – kéz a Gondviselésé, mely mind a városi (fekete) angyaloktól, mind az érkezőktől (álszentek) menteni akarja a lakókat. A kezek a ház tetején ülő Gondolkodó alatt-mellett nyúlnak ki a városlakók felé.

4. képrészlet: Alig látható kezek a templom textúráján átnyúlva: hívogatnak.

A kép felső széléhez rögzítve egy girlandon a „Heaven” felirat olvasható. Ez a nyitott kapu és a mögötte lévő város lenne a Mennysors? Ahol angyalok fogdossák a pálcikaembereket? Vagy a felirat és a városkapu között csak a kép virtualitásában van összefüggés? Szeretném azt gondolni, hogy a két templomtoronnyal egy vonalban ücsörgő gondolkodó figura ezen morfondírozik: ilyen snassz a Menny (i.e. Mennybéli Jeruzsálem), ugyanolyan, mint a világi (rendőr)állam? De e kapcsolatnak nincs nyoma a képen. Ezért olyan fontos kérdés, hogy mi is ez a város. Normális élőhely? Lehet: azért menekülnek a benn lakók. Bűnös város? Jónás ezért érkezik, bár a halból kifelé jövet félig már kételkedik küldetésében, pláne, hogy lerúgják az útból. És ezért tekintem a kép lényegi motívumának a két kinyújtott, fehér kezet a Város fölé: a megmentés más szintről érkezik.



Arra jutottam, hogy a két fehér – isteni – kéz menteni akarja a lakókat: mind a fekete (városi) angyaloktól, mind az álszentektől: a kegyelmező isten lépne közbe, már amennyire selyemhalvány (erőtlen) kezének meg a hívogató intésnek lehet foganatja. Ez lenne a hatalmas kép végső filozófiája: a Város (a Mennysors) épp olyan rémes, mint a „világ”, ahonnan a szentek jönnek – itt már csak a Gondviselés segíthet. A képen a két fehér kéz „felülírja” az épületeket, átnyúlik a két templomtorony között: az egyik (bal) kéz rámutat valakire, a másik (jobb) kéz begömbült, hívogató mutatójára jelzi, hogy „gyertek”. Ez az isteni kéz persze nem illik az armstrongi gospelbe, ez a Kegyelmező alak, akinek fejét nem is tudom kivenni a képegészből, nemcsak a szenteket, de Armstrongot is átírja/szatirizálja. (Armstrong sem gondolhatott arra, hogy a Mennysors ugyanolyan rémes hely, mint a mi bűnös-halálra ítélt világunk...)

E hatalmas festménynek ő, a Hívogató Kegyelem a harmadik – és ezek szerint legfontosabb – szereplője. A képdramának így három szereplői kara van: egyfelől a legszembe-tűnőbbek, a Szentek/Álszentek, valamint másodikként a városlakók (Szent Péterrel egyetemben), akiket a fekete angyalok terrorizálnak, valamint harmadikként a kegyelmező-megmentést ígérő kezek tulajdonosa. (Isten feje természetesen nem látható.) Ők hárman együtt adják a „szentek bevonulásának” tragédiáját – a szereposztás szerint a láthatótól az alig észrevehetőig tartó skálán csap össze három világ.

A gondolkodó. Két alakban is a városon belüli események kontemplatív szereplője. Voltaképp nem tartozik a történéshez – a vonuláshoz, a városon belüli eseményekhez –, talán nem is figyeli, mi történik: alakja nem a képcselekmény része, inkább a néző jelenének kivetítése. Az egész „érthetetlen” – mondja az alak, a Szentek is csalók, a Mennysors sem menedék, a fekete angyalok rendőrökre hajznak: hol vagyok? A Gondolkodó a kép kérdőjelben összefoglalt főalakja – bár alig lehet kivenni a templomtorony mellett.

5. képrészlet: A gondolkodó

Innen nézve, még inkább a kép döntő eleme a két város felé kinyújtott, halványfehér, hívogató kéz: a kegyelem ígérete, ami megmentést hozhat annak, aki észreveszi. (De még a Gondolkodó – a templomtoronnyal egy szintben ülő férfi is csak morfondírozik a törtéteken.)



Kondor főművét – felteszem – azért utasították vissza a megrendelők, mert észrevették, hogy a szentek (néhányan kereskedőknek ábrázolva) voltaképp tolvajok, hogy a szereplők = álszentek ilyen szatirizálása nem tenne jót a Kamara jó hírének. A kép mélyebb filozófiai tartalmáról nem esett szó: arról, hogy a Szentek bevonulásával a Föld ki van szolgáltatva agresszív „álszenteknek”; és hogy bár a világvége közeledik, a Mennysorság sem tud menedéket nyújtani. Hiszen a „*Heaven*” csak a földi állapotok tükré (a kapun túl valami rendőrállamot látunk, amit angyalok irányítanak). És hogy talán csak Isten gyenge ereje tudná segíteni azokat, akik észreveszik hívogató kezét. Vagyis a szerződés felmondása eltakarta a kép mélyebb jelentéseit: azt, hogy a vonulás, a Város, Jónás és az isten viszonya mögött egy világtörténelmi filozófiai vita rejlik: *az eszkatológia lehetetlensége*.



Néhány hivatkozás:

1 Kondor Béla: *A szentek bevonulása a városba*, (1971–72, olaj, vászon. Méret: 176×376 cm) Kiscelli Múzeum.

2 Armstrong gospelje (részlet):

Oh when the saints go marching in
When the saints go marching in
Oh lord I want to be in that number
When the saints go marching in

And when the sun refuse (begins) to shine
And when the sun refuse (begins) to shine
Oh lord I want to be in that number
When the saints go marching in

When the moon turns red with blood
When the moon turns red with blood
Oh lord I want to be in that number
When the saints go marching in

3 Rényi András: *Sámsonnak levágnák a haját*. András Rényi: Locks, Hair, Stripes and other Threads. Notes on the Metaphoricity of the Incised Line and Texture in Béla Kondor's Samson Etching (előadás) In: Text and Image in the 19-20th Century Art of Central Europe, Conference, Sept 21-22, 2009. Eötvös University Press 2010.

4 Mocsár Gáborné Fehérvári Judit, Kondor Béla: *A szentek bevonulása a városba*, In: *Héttorony*, irodalmi magazin, 2010.

5 Rácz István: *Vallás, hit, szakralitás Kondor Béla művészetében*, In: *Ikarus*, 2006. január.





Almási Miklós (1932): Az ELTE és a Művészetelméleti és Médiakutatási Intézet professor emeritusa. Kezdetben dráma (színház) és filozófia határozta meg életét, Lukács György tanítványaként sajátította el a szakmát, valamint a holisztikus gondolkodást. Első könyveit ez az észjárásbeli habitus határozta meg. 1990-től kezdte érdekelni a gazdaságfilozófia, egyáltalán az ökonómia (finánckapitalizmus), amiben sokat segített az a kétszer egy év, amit Amerikában töltött: e rendszer működésének testközeli élménye határozta meg további tevékenységét. Attól kezdve véli úgy, hogy a világ folyását e tőkeformák globális – és radikálisan új – működése (és diszfunkciója) határozza meg. Szerelme azért az esztétika maradt, oktatóként, kritikusként, esszéistaként a művekkel való bíbelődés, a hermeneutika és elemzés tölti ki életét. 1987-ben választották akadémikussá, 2004-ben kapott Széchenyi-díjat. Könyvei a Kalligramnál: *A szerelem lehetetlensége* (2012), *Bevezetés a 21. századba* (miniesszé, 2015).